

О. Є. Афанасьєв*Дніпропетровський національний університет***МЕТОДИКА УКЛАДАННЯ БАНКУ ДАНИХ «ТОПОНІМІЯ
УКРАЇНИ» ТА ТОПОНІМІЧНОГО РАЙОНУВАННЯ**

Надається поглиблене та розширене уявлення про форми й засоби зберігання топонімічної інформації на прикладах топонімічних банку і баз даних; розроблені концептуальні основи створення банку даних «Топонімія України», визначені принципи й методи здійснення топонімічного районування території України.

Вступ. За останні роки в науковому середовищі фахівців-географів відбувається т. зв. «ренесанс» топоніміки – значно зростає увага до даного наукового напрямку. А це, поряд із іншими завданнями, потребує переосмислення, перегляду й уточнення старих і розробки нових теоретичних положень топоніміки, виходячи із сучасних здобутків світової й вітчизняної науки, перш за все географії. І на першому плані в даному напрямку є необхідність створення загальнодержавного банку географічних назв, про необхідність чого неодноразово наголошували науковці [4; 5 та ін.]. Є актуальним для сучасної картографічної науки України розробка концептуальних засад створення на підґрунті топонімічних банків і баз даних (БД) тематичних топонімічних карт з різною ступінню узагальнення інформації, здійснення топонімічного районування території, методики створення на їх основі електронних топонімічних карт тощо. Це вимагає конструктивного підходу до визначення і формулювання вимог до процесу збирання, обробки, систематизації і подальшого картографування топонімічної інформації та її збереження з можливістю постійного оновлення і поповнення на базі ГІС-технологій.

Вихідні передумови. Дане дослідження здійснюється в межах держбюджетної теми кафедри фізичної та економічної географії ДНУ «Концепція, розробка і створення серії топонімічних карт до Національного атласу України» [6]; окремі теоретичні положення та конкретні практичні прийоми збирання, зберігання й аналізу топонімічної інформації використано в галузевих топонімічних БД території України [1; 2; 8] та у Топонімічному атласі Дніпропетровської області й топонімічному банку «Топонімія» до ГІС «Дніпропетровська область», що розробляються.

Цілі і завдання статті. Метою публікації є висвітлення методики побудови, процесу інформаційного наповнення цілісного топонімічного банку даних як основи для збирання, зберігання, обробки й подальшого картографічного подання топонімічної інформації на територію країни; обґрунтування цілісної концепції топонімічного банку даних як сучасної форми роботи з геоінформацією із використанням ГІС-технологій; визначення методологічних засад здійснення топонімічного районування.

Виклад основного матеріалу. Топоніми території України доволі різноманітні за генезисом, віком, типом утворення тощо. Їх можна розглядати як інформаційну систему, що дає уявлення про хід процесів у географічному просторі в єдиній системі з іншими компонентами середовища – як з природними, так і з суспільними. Топонімічна інформація характеризується одночасно дискретністю та континуальністю; природно-соціальною обумовленістю виникнення і формуванням в оточенні інших топонімів та їх систем, що здійснюють на кожен окремо узятий топонім вплив. Отже, топоніми та їх територіальні системи є достатньо складним об'єктом вивчення, оскільки потребують урахування всіх зазначених властивостей. Водночас є необхідним забезпечення науково точного, логічно вірного їх розкриття, а звідси – методичного забезпечення процесу збирання, зберігання, вивчення й забезпечення придатності до оновлення накопичених масивів топонімічної інформації.

Найстарішою формою фіксації й зберігання топонімічної інформації, відомою від початку розвитку топоніміки як наукової дисципліни, є картки та картотеки топонімів, які найчастіше являють собою величезні за обсягом каталоги карток, на кожній з яких міститься стисла інформація про один окремий топонім. Такий спосіб зберігання інформації про топоніми є незручним через величезну кількість топонімів, особливо при врахуванні мікротопонімів; обмеженість доступу до цієї інформації через «прив'язаність» подібних каталогів до певної території та дискретність їх розташування; важкість процесу оновлення й поповнення тощо. Ще однією формою зберігання інформації про топоніми можна вважати довідники та словники географічних назв певних територіальних одиниць та країн (найбільшим таким виданням є серія списків назв географічних об'єктів різних країн, що в кількості більше 110 випусків видано Бюро географічних назв США), а також топонімічні словники на окремі регіональні ділянки та країни. Втім, подібні видання містять значно обмежений обсяг інформації, часто являють собою лише переліки географічних назв без жодних топонімічних відомостей, характеризуються великою ступеню помилковості, до того ж малодоступні для широкого кола користувачів.

Зазначені недоліки традиційних методів накопичення й зберігання топонімічної інформації змушують дослідників шукати нових форм й способів, які б значно облегчили завдання, були б мобільними за часом й простором, придатними для застосування в різних прикладних цілях, широко доступними та містили б якомога детальнішу й повну інформацію про окремі топоніми. Останнім часом у наукових географічних дослідженнях широкого вжитку набуло створення інформаційних банків і БД та розробка на їх основі картографічних творів, і зокрема в напрямках топонімічних досліджень [4; 7; 9 та ін.]. Це зумовлено такими чинниками, як [9]:

- ✓ можливість зберігання багатопланової інформації про кожний вид топоніма;
- ✓ здатність постійного поповнення інформації, її оновлення й уточнення;
- ✓ придатність до подолання проблеми непропорційності між величезною кількістю накопиченої інформації та можливості традиційної форми її обробки і подання.

Одним з основних завдань наших досліджень є розробка і апробація методики збирання й зберігання топонімічної інформації для її подальшої обробки методами картографії й картографічного подання. Це завдання потребувало складення банку даних «Топонімія України» із декількох БД. Топонімічна БД нами розуміється як сукупність топонімів і їхніх класифікаційних характеристик, що має єдину ідею створення, систематизації і зберігання, певний системний засіб подання і цілісний характер інформації, означений територіальний рівень, і яка створена за єдиною програмою, що забезпечує легкість її використання як у наукових, так і в освітньо-пізнавальних цілях та передбачає практичну можливість її оновлення й поповнення. Крім того, бази і банки даних топонімічної інформації надають широкі можливості для швидкого й якісного будування карт в електронному вигляді, здійснення математико-статистичної обробки інформації, забезпечення цілісності та безпечно-сті зберігання даних за допомогою систем керування базами даних (СКБД, DBMS), що є програмним посередником між фізичною базою даних та користувачем. Виходячи з цього процес збирання топонімічної інформації розбито на наступні послідовні пункти.

1). *Визначення з переліком категорій топонімів:* до розгляду було включено шість груп топонімів, які номінують як природні, так й антропогенні об'єкти – це *гідроніми* (назви водних об'єктів), *ороніми* (назви форм рельєфу), *гідроороніми* (назви форм рельєфу на межі суходолу з водним середовищем), *екотопоніми* або *біоніми* (назви об'єктів біосфери – лісових масивів, урочищ, природоохоронних об'єктів тощо),

геостратоніми (назви геологічних шарів), *ойконіми* (назви населених пунктів) тощо.

2). *Визначення з масштабом розгляду топонімічної системи*: топоніми утворюють різні за масштабом системи – світові, загальнодержавні, регіональні, локальні. Завданням нашої роботи є розробка й практична реалізація методики створення серії топонімічних карт щодо топонімічних систем загальнодержавного масштабу – території України (масштаб 1:2500000). Перелік топонімів досліджуваних територій складений за 13 загальногеографічними та фізичними картами масштабного ряду від 1:750000 (настінний формат) до 1:4500000 (формат шкільного навчального атласу); в результаті складені алфавітні покажчики топонімів за окремими категоріями об'єктів номінації як зведеного списку по всіх аналізованих картографічних виданнях.

3). *Визначення з територіальним розрізом розглядання і прив'язки топонімічної інформації*: стосовно кожного окремого топоніма застосовано бінарну систему просторово-територіальної прив'язки – природну (до одиниць геоморфологічного, фізико-географічного, гідрологічного районування) й адміністративно-територіальну (до схеми адміністративного поділу).

4). Оскільки топоніми й номіновані ними об'єкти є досить різноманітними за своєю суттю, то є необхідним збирання додаткової (пояснювальної, більш детальної тощо) інформації про них: так, для річкових гідронімів (потамонімів) – це відомості про місцезнаходження витоків й гирла річок (у розумінні «початку» й «закінчення» топоніма), для інших гідронімів – це розташування в межах тієї чи іншої форми рельєфу, частини узбережжя морів, відносно сторін світу та регіонів України тощо; для ойконімів – час виникнення населеного пункту (що часто співпадає з часом виникнення самого топоніму), дата надання статусу міста або містечка (це майже завжди має певний вплив й на сам топонім), дати перейменувань міста тощо; для топонімів усіх категорій – старовинні (колишні) та синонімічні назви.

5). *Визначення походження топоніма, його семантичного значення*: встановлюється змістовний сенс назви, варіанти тлумачення походження топоніма, в т. ч. й колишніх та синонімічних назв; головна вимога при цьому – забезпечення найповнішої інформації, яка надає відомості про умови формування топоніма, його зумовленість певним середовищем, що є особливо важливою ланкою на шляху подальшої систематизації, класифікації й картографування топонімічної інформації.

Отже, накопичена таким чином інформація по кожному окремому топоніму та їх сукупності потребує своєї систематизації й забезпечення відповідних умов зберігання. Для цілей нашого дослідження було обрано методику збереження топонімічної інформації засобами баз і банків даних, яка ґрунтується на сучасних підходах до визначення цих дефініцій [1; 6].

Створений банк топонімічних даних «Топонімія України» нараховує **2311** одиниць географічних назв – топонімів. Структурно він складається з шести галузевих БД (Рис. 1), які мають реляційне (табличне) представлення, що дозволяє зберігати в одній схемі різнопланову географічну інформацію по кожному окремому топоніму, чим забезпечено цілісність, інтегративність даних та їх придатність до рішення прикладних задач. Для розробки БД використане стандартне програмне забезпечення у середовищі Microsoft Excel, що дозволило:

- ✓ забезпечити доступність й легкість користування електронними версіями БД, що не вимагає від користувача спеціальних знань;
- ✓ інформація БД є відкритою, що дає можливість її оновлювати і поповнювати;
- ✓ формат БД надає можливість їх перегляду практично на будь-якому персональному комп'ютері;
- ✓ топонімічні БД об'єднали у собі численний розрізнений фактичний матеріал,

що робить його емерджентним, тобто, дозволяє по-новому його оцінити і проаналізувати та отримати принципово новий інформаційний елемент знань тощо.

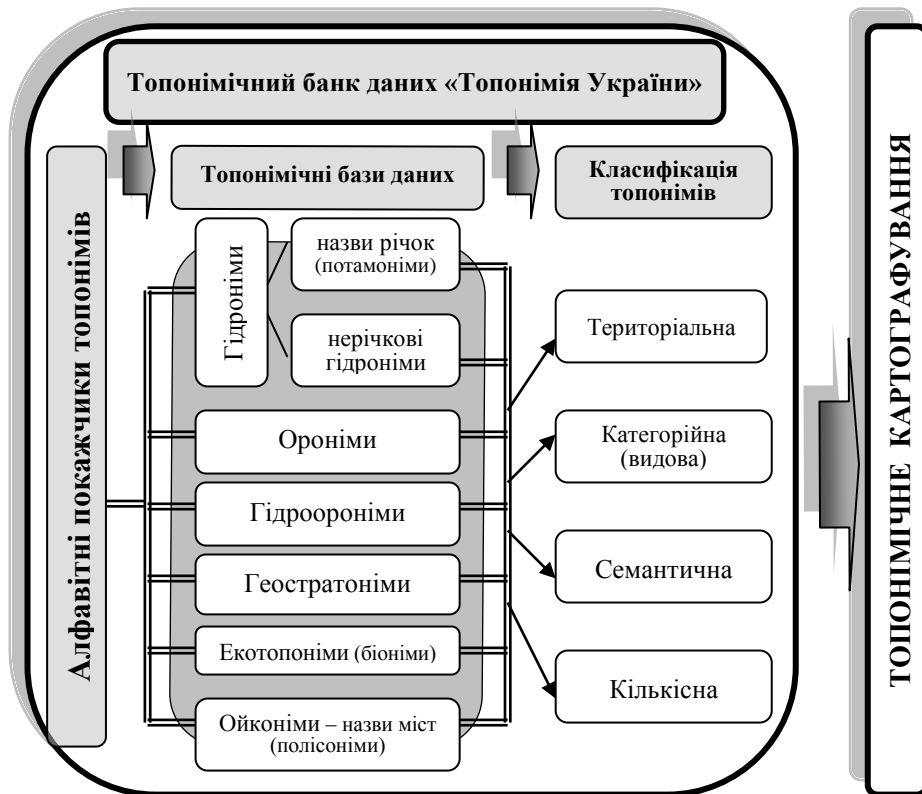

Рис. 1. Структурна модель топонімічного банку даних «Топонімія України»

БД топонімічної інформації уміщують топонімів та інформацію про них: «Гідроніми» – 544 назви (23,6% всіх топонімів), «Ороніми» – 138 назв (6,0%), «Гідроороніми» – 55 назв (2,4%), «Геостратоніми» – 175 назв (7,6%), «Екотопоніми» – 54 назви (2,3%), «Ойконіми (полісоніми)» – 1345 назв (58,1%). Докладно методика створення окремих, т. зв. «галузевих» топонімічних БД, висвітлена у публікаціях [1; 2; 8].

У подальшому здійснюється класифікація топонімів кожної БД за семантичними, категорійними, територіальними ознаками та обробка топонімів України у просторовому сенсі засобами картографії, приклад чого висвітлено у публікаціях [1; 2; 3].

Важливим питанням обробки масиву топонімічної інформації є її обробка, однією із форм якої є топонімічне районування. В його основі повинно бути закладено виявлення об'єктивно існуючих у суспільно-географічному середовищі територіальних топонімічних одиниць. Ознаки цього неодмінно призводять до висновку, що топонімічне районування єдине, визначається діяльністю, дрібністю районування. Головним чинником топонімічної диференціації України слід вважати *топонімічну дискретність* – важливу властивість території та всіх утворюючих її топонімічних комплексів, сутність якої – в неоднорідності топонімії території держави у мовному відношенні, ступені впливу географічного середовища та історії формування територіальної топонімічної системи. До основних проблем теорії топонімічного районування, що слабо розроблена, відноситься визначення принципів районування. Для топонімії України є можливим застосовувати наступні принципи районування:

1) *об'єктивності* – полягає у виділенні об'єктивно існуючих топонімічних територіальних комплексів, що сформувалися під впливом географічного середовища;

2) *відносної однорідності* – будь-яка таксономічна територіальна одиниця у топонімічному змісті умовно розглядається як однорідна (за номінацією);

3) *комплексності* – дослідження топонімів усіх категорійних й семантичних груп у сукупності, а також із дотриманням принципів діахронічного й синхронічного вивчення топонімії території;

4) *територіальної спільності* – топонімічні райони нижчого таксономічного рангу повинні утворювати географічну цілісність за семантикою, лінгвістичною й історичною ознаками, тобто, бути генетично однорідним й неподільним.

При виділенні топонімічних територіальних таксонів згідно зазначених принципів, важливого значення має питання топонімічної генералізації, узагальнення дискретного матеріалу у певну континуальну (цілісну) спільність, адже в протилежному випадку можемо отримати таку систему топонімічного районування, коли окремий топонім буде утворювати й окрему таксономічну ланку районування. Тому поряд із питанням про принципи районування важливим є й питання про метод виявлення топонімічних систем. А це, в свою чергу, залежить від обраного шляху вивчення топонімії тієї чи іншої території (суцільного або вибіркового), масштабу дослідження, його цілей і задач тощо.

Наступним етапом роботи є розробка методів та здійснення комплексного топонімічного районування території України на підставі означених принципів. Таке районування території держави є необхідним як узагальнюючий, підсумовуючий етап цілісного й детального вивчення топонімії України – географічних назв усіх категорій об'єктів номінації – від мікротопонімів до топонімів загальнодержавного значення.

Бібліографічні посилання

1. **Афанасьєв О. Є.** База даних «Ороніми України»: методика створення і представлення // Вісник Дніпропетр. ун-ту. Геологія. Географія. – 2003. – Вип.5. – С. 118–124.

2. **Афанасьєв О. Є.** Кількість та щільність річкових топонімів України // Географія, екологія, геологія: перший досвід наукових досліджень. – Д.: ВКФ «Оксамит-Текс», 2004. – С. 26–27.

3. **Афанасьєв О. Є.** Відбиття структури охоронних ландшафтів у назвах заповідників і національних парків України // Проблеми природокористування, сталого розвитку і техногенної безпеки регіонів: Матеріали II Між нар. наук.-прак. конф. – Д.: ППЕ, 2003. – С. 314–315.

4. **Богинский В. М.** Международная встреча по географическим названиям в Минске / В. М. Богинский, В. Е. Жуковский, М. Н. Морозова // Геодезия и картография. – 2002. – №3. – С. 30–37.

5. **Есенкова Ю. В.** Опыт создания и перспективы развития двуязычной электронной базы географических названий / Ю. В. Есенкова, И. П. Карачевцева // Картография. Междунар. науч.-тех. конф., посв. 225-летию МИИГАиК. – М.: Изд. А. М. Сафиулин, 2004. – С. 105–108.

6. **Звіт про НДР (заключний).** Розробка і створення серії топонімічних карт до Національного атласу України. – д/б 2-008-02. Номер державної реєстрації – 0102U004413. Рукоп. / Л. І. Зеленська, О. Є. Афанасьєв, Ю. О. Агєєв, С. В. Козинець. – Д.: ДНУ, 2004. – 114 с.

7. **Зеленская Л. И.** Опыт создания концептуальной топонимической геоинформационной системы «Топонимия Днепропетровской области» // География и природные ресурсы. – 1998. – №1. – С. 136–140.

8. **Зеленська Л. І.** Топонімічні карти: наукові підходи до розробки змісту / Л. І. Зеленська, О. Є. Афанасьєв, Ю. О. Агєєв // Вісник Дніпропетр. ун-ту. Геологія. Географія. – 2004. – Вип.6. – С. 118–124.

9. **Зеленська Л. І.** Топонімія Дніпропетровської області. – Д.: РВВ ДНУ, 2001. – 56 с.

10. **Зеленська Л. І.** Топонімія гідронімів Дніпропетровської області: семантичний, лінгвістичний, картографічний аналіз // Вісник Дніпропетр. ун-ту. Геологія. Географія. – 2002. – Вип.4. – С. 26–33.

Надійшла до редколегії 30. 03. 05

НАДРУКОВАНО:

Афанасьєв О.Є. **Методика укладання топонімічного банку даних «Топонімія України» та топонімічного районування** // Вісник Дніпропетр. ун-ту. Геологія. Географія. – 2005. – Вип.9. – С. 91–96.